

DONES PIONERES EN L'ÀMBIT LABORAL A LES ILLES BALEARS

Dones pioneres en l'àmbit laboral a les Illes Balears

Maria A. Alarcón Bigas
M. Cristina Ferrer González

Resum

Imatges i situacions que avui són quotidianes pel que fa a la incorporació de la dona al món laboral, varen constituir autèntiques fites en un passat no gaire llunyà. En qualsevol societat, i en la nostra també, «trencar motlles, normes o estereotips» és tot un repte i un acte de valentia. Els estereotips tenen una funció vital en la socialització de la persona. Convé recordar que aquests són rígids i presenten una gran resistència al canvi. Trencar-los sempre ha comportat renúncies personals i, fins i tot, de vegades, pagar un cost massa elevat. Per això les dones pioneres són «petites grans heroïnes de la vida quotidiana», però també de l'esdevenir de la història. En aquest succint treball, presentam algunes de les moltes dones que varen ser pioneres a la nostra terra, entorn de la dècada dels vuitanta o els noranta del segle passat, o ja entrat el segle XXI.

Resumen

Imágenes y situaciones que hoy son cotidianas en lo que a la incorporación de la mujer se refiere, constituyeron auténticos hitos en un pasado no muy lejano. En cualquier sociedad, y en la nuestra también, «romper moldes, normas o estereotipos» es todo un reto y un acto de valentía. Los estereotipos tienen una función vital en la socialización de la persona. Conviene recordar que éstos son rígidos y presentan una gran resistencia al cambio. Romperlos siempre ha conllevado renuncias personales e, incluso, a veces, pagar un coste demasiado elevado. Por eso las mujeres pioneras son «pequeñas grandes heroínas de la vida cotidiana», pero también del devenir de la Historia. En este sucinto trabajo, presentamos algunas de las muchas mujeres que fueron pioneras en nuestra tierra, en torno a la década de los ochenta o los noventa del siglo pasado o ya entrado el siglo XXI.

1. Introducció

Imatges i situacions que avui són quotidianes pel que fa a la incorporació de la dona al món laboral, varen constituir autèntiques fites en el passat, i generaren comentaris i crítiques feridors en la vida personal, familiar i laboral d'aquestes dones.

Avui és normal que les dones treballin en professions que fins ara eren patrimoni dels homes, però fa trenta anys tot era molt més difícil. Per això, la generació dels vuitanta i fins i tot dels noranta varen ser fermes pioneres, trencaren esquemes i obriren camí, i per això es convertiren en referents vitals, generadores d'una lluita que encara continua.

En qualsevol societat, i en la nostra també, trencar motlles, normes o estereotips és tota una gesta. Convé recordar que els estereotips tenen una funció vital en la socialització

de la persona, ja que faciliten la identitat social i la consciència de pertànyer a un grup. És més, són fidels reflexos d'una cultura i una història, i responen a les expectatives i necessitats que té el context, la societat, el sistema, per preservar així unes normes socials que el beneficien.

No podem oblidar que els estereotips són rígids i representen una gran resistència al canvi, ja que estan instaurats en el coneixement col·lectiu, i es viuen com a veritats objectives. Hi ha una relació entre estereotips, prejudicis i posterior discriminació. Aquesta se sustenta en gran mesura en aquests estereotips que giren entorn de la idea que es té de la manera com s'han de comportar els homes i les dones i, per tant, dels rols que han d'exercir, a la feina, a la família, a l'espai públic i fins i tot com han de relacionar-se entre si.

La ideologia patriarcal es basa, doncs, en la creença de la superioritat masculina sobre la femenina. Els homes, apel·lant a la seva naturalesa i com a conseqüència d'aquesta, es creuen que posseeixen un conjunt de qualitats i habilitats que els atorguen dret i poder per decidir l'ordenació del món i de les societats, i releguen les dones a l'àmbit reproductiu de la vida privada o a un segon pla a l'espai de la cosa pública.

És a dir, en la mesura que el prototip de «ser masculí» és el referent de «ser persona» (androcentrisme), i les qualitats, els rols i funcions masculins tenen un valor superior que els que pertanyen al model femení, s'estableix una jerarquia de poder dels homes sobre les dones.

La superació d'aquesta discriminació, en trencar estereotips, sempre ha suposat renúncies personals, i fins i tot de vegades s'ha pagat un preu massa elevat. Les dones que han trencat aquests estereotips són «petites grans heroïnes de la vida quotidiana», però també de l'esdevenir de la història.

Segurament es varen trobar soles i els varen dir més «caparrudes» que avantguardistes, però potser sense pretendre-ho són dones que han estat essencials per a la construcció d'un món i d'una societat més igualitaris, més justs, més emergents.

Són persones anònimes, senzilles, que poden o volen passar desapercebudes, però en elles hi ha alguna cosa especial que les fa genuïnament diferents, i és que totes han estat pioneres en la seva professió, en el seu espai laboral.

L'autoestima, la seguretat i la confiança són essencials a l'hora d'accedir a espais, majoritàriament o exclusivament, masculins, però sobretot per mantenir-s'hi i ser capaces de canviar estructures rígides d'un patriarcat excloent, jeràrquic i retrògrad. Per a això cal autoafirmar-se des de la possibilitat del canvi personal i la creença que aquest canvi és possible, encara que la veritat és que les creences i els costums patriarcals deterioren sistemàticament aquesta autoafirmació.

Evidentment, hi ha moltes més dones pioneres. En aquestes senzilles pàgines només fem una pinzellada d'algunes, a manera d'exemple, iniciant una tasca d'investigació i de reconeixement i convidant que s'aprofundeixi en el tema, de manera que entre tots i totes les fem visibles. Són dones que varen ser i seran sempre «autèntiques pioneres».

2. Pinzellades d'un perfil de pioneres a les nostres illes

La Constitució espanyola, en proclamar el dret a la no discriminació per raó de sexe, va obrir a les espanyoles moltes de les portes tancades hermèticament fins a aquell moment. Per exemple, els cossos de seguretat de l'Estat. És el que s'ha anomenat la igualtat real, que no la reial.

Hi va haver una època, no gaire llunyana, en què les úniques dones que es podien veure a les dependències de la Policia i de la Guàrdia Civil eren les administratives i les secretàries. En canvi avui representen gairebé un 16 per cent de la plantilla de la Policia i devers un 6 per cent de la Guàrdia Civil.

Genoveva i Antònia són unes molt bones representants d'aquest col·lectiu lluitador de dones que varen entrar per primera vegada a formar part dels cossos de seguretat, amb una vocació ferma de servei a la ciutadania. Genoveva com a policia local i Antònia com a bombera. Era la dècada dels noranta.

Genoveva Hernández García, de 53 anys i resident a Formentera, va ser nomenada, el 1992, cap de la Policia Local de Formentera; era en aquell temps l'única dona policia de l'illa. Ja des de 1984 era l'única policia femenina en aquella bella i singular illa. Quan la convidam perquè ens relati alguna anècdota o situació discriminatòria, ens afirma que no recorda cap discriminació dels seus companys, però sí que molts ciutadans homes s'enfadaven molt i que portaven fatal que una dona els sancionàs o els pogués cridar l'atenció, i molt pitjor comandar.

Després de gairebé un quart de segle, només una altra dona s'ha incorporat al cos de Policia Local de l'illa, fet que es pot llegir dient «s'ha duplicat el nombre de dones en aquest cos de seguretat», o «només cada 23 anys s'incorpora una nova dona a aquest cos de seguretat».

Antònia Guillem Vicens, de Binissalem i 48 anys d'edat, va ser conjuntament amb una altra companya la primera dona bombera de les Illes Balears. Era 1991. Des de molt jove es va sentir atreta per la professió, i això que les proves físiques a què ha d'enfrontar-se són molt dures, gairebé sense diferències amb les dels homes, per això trencà motlles i prejudicis des d'un principi.

Catorze anys després confirma que la incorporació de la dona al cos de bombers és lenta, encara hi ha amb molts de prejudicis, i això suposa que queda pendent molta feina per fer perquè la igualtat d'oportunitats entre homes i dones sigui efectiva. En aquells anys varen haver de lluitar per normalitzar una situació que no ho era i esforçar-se en el dia a dia perquè s'incorporàs aquesta normalització, i moltes vegades això no era fàcil, ja que, igual que en altres àmbits, la incorporació de les dones a un col·lectiu clarament masculí va haver de fer front a resistències al canvi per la ruptura de rols i estereotips fins llavors assentats en la societat.

Un handicap més, les instal·lacions, els vestidors. En arribar ella, estaven preparades per acollir únicament homes, i els uniformes estaven dissenyats per i per a l'home; a més, el conjunt del col·lectiu no estava preparat per a això.

Ens trobam amb instal·lacions comunes dissenyades amb la idea que tot el personal és masculí. Més endavant veurem que aquesta és una tònica en tots aquests espais. Antònia reconeix que el Parc de Palma sí que té, en l'actualitat, les instal·lacions habilitades, així com el d'Alcúdia, però que, per exemple, el d'Artà només té habilitats un vestidor i un bany, tal com la llei obliga, i la resta de parcs només tenen un pestell.

La incorporació de la dona a aquest àmbit ha estat lenta, o és lenta: als Bombers de Mallorca hi ha dues companyes més, així com als de Palma. Per tant, aquesta incorporació ha estat escassa, i això que en la normalització de la qual parlàvem s'ha evolucionat molt.

Antònia Guillem Vicens

Dues dones ens demostren que conquerint nous espais laborals majoritàriament masculins es trenquen prejudicis sexistes i discriminatoris. És el cas de Maria Teresa i Desideria. Dues voluntarioses dones amb una mateixa afició des de molt joves: conduir. La primera es va convertir en la primera conductora d'ambulàncies (1990), i l'altra, en conductora d'autobusos (1988).

La primera dona a Espanya que va obtenir el permís de conduir va ser una lleonesa jove i tenaç que es deia Catalina García González, i el va obtenir el 1925. Però varen passar moltes dècades perquè una dona pogués conduir un autobús o una ambulància.

Maria Teresa Gil Sagrado, resident a Palma, i de 56 anys, es va convertir en la primera dona que conduïa una ambulància a les Balears. Era l'any 1990, fa d'això mig segle. Sentia per a això dues grans motivacions, una, que li encanta conduir, i l'altra, que sempre li ha agradat ajudar la gent. De la primera n'ha pogut gaudir durant molts d'anys, de la segona n'han pogut gaudir totes aquelles persones que comparteixen amb ella professió, amiatat, vida personal o projectes comuns.

No ho amaga, no ho nega, al principi la varen rebutjar perquè era dona, dient que una dona no tenia forces per fer aquest treball. Es justificaven afirmant i aclarint que no només era conduir, sinó, a més, portar lliteres, haver de moure o desplaçar els pacients, i que ho havia de fer sola, ja que no totes les ambulàncies estaven dotades d'ajudants. Però ho va aconseguir i va fer d'això un repte, un exemple, que prou dones han seguit, i totes elles saben qui és Maria Teresa.

Només una lesió a l'esquena la va allunyar d'aquest treball. I cinc anys després comprova que ja no crida l'atenció que una dona condueixi una ambulància; i, per cert, com ella mateixa reconeix, les ambulàncies actualment estan molt més preparades i són més manejables.

Més que les dificultats que va tenir per poder accedir al que va ser el seu somni, recorda, i ho fa amb una brillantor especial als ulls, que quan s'aturava en un semàfor, altres conductors o algun vianant exclamaven: «Mira, és una dona».

Desideria San Nicolás Carriquí, de Palma i de 52 anys d'edat, va ser la primera dona a aprovar unes oposicions a SALMA, actualment denominada EMT, el 1988. El mateix any en què la Guàrdia Civil havia decidit admetre dones al cos. Fins llavors, la resposta quan demanava feina com a conductora en transports era unànime: no.

Els motius eren evidents, senzillament era una dona. En transcórrer els anys la varen acceptar en una empresa familiar de transport, presumiblement perquè una de les filles dels propietaris també conduïa. Va haver d'esperar fins a 1988 perquè el seu somni es fes realitat. Un somni, una realitat que encara perdura, ja que des de llavors roman al seu lloc de treball amb la mateixa il·lusió i entrega.

Reivindica que s'hauria de preveure una funció alternativa en els mesos de gestació, així com habilitar espais i vestidors a final de línia, que és quan els conductors disposen d'un moment per a la neteja personal, i recorda, amb un sabor agrejolç, que la discriminació

era tan manifesta que una empresa de transport li va oferir fer una prova per optar a un lloc de treball. La prova consistia a portar un autobús per dins la ciutat, va superar la prova en el temps establert i amb perfecció. L'altra persona que optava al mateix lloc era un jove, que al segon gir va xocar contra un senyal de trànsit i va fer un cop a l'autocar, però... la feina la hi varen donar a ell.

La seva valoració sobre la incorporació de la dona al sector és que és lenta i minoritària, i afirma que ara són una vintena de dones les que condueixen els autobusos de l'EMT, no més.

Amb orgull i assertivitat confirma que se sent totalment integrada en el col·lectiu, encara que de vegades hagi de sentir algun comentari masculista d'usuaris que segueixen desvalorant una dona al volant: «Dona havia de ser».

Desideria San Nicolás

Jacobo Muñiz, al seu blog Adrizando, ens perfilava de manera detallada i contundent: «No descobriré aquí la llarga lluita que la dona ha tingut per reivindicar els seus drets com a ésser humà davant un home obstinat a no permetre la seva ingerència en tasques decisives, convençut que només, i dic només, li era aparentment inferior físicament. Recolzant-se en aquests paràmetres i convertint-los en segell que imprimeix caràcter, ha navegat marginant, unes vegades de forma subliminal i altres injectant virus d'aparents incapacitats intel·lectuals des de la nit dels temps. En les estadístiques que he estudiat apareixen paràmetres comuns a totes, tant nacionalment com internacionalment: els típics de caràcter sexual i altres no menys comuns de capacitat. L'home es va mantenir estancat en ancestrals tendències i com per inèrcia no ha considerat la dona capaç de desenvolupar tasques que no estiguessin emparades per entorns socials oberts, no la considerava tampoc capaç de submergir-se en singladures marítimes amb totes les seves conseqüències, i com a resultat d'això, aquesta ha optat per esforçar-se a demostrar-li tot el contrari, i dic esforçar perquè no han estat poques les que, davant una situació determinada, diferent per la seva condició i les seves característiques, fins i tot extremes, han participat per fer valer la seva condició d'una més, sense distincions, una espècie d'escenificació per demostrar a l'home qui és qui».

Aquestes dones, amb els seus sacrificis, varen iniciar la gran revolució de les idees, de les reivindicacions més racionals, dels drets més universals..., accedint a camps vedats, un dels quals és la mar, els vaixells i el seu món, exclusiu, fins fa poc, dels homes.

Anna Maria és una d'aquestes dones que ha trencat aquests llasts, incloses les reticències de les navilieres, i avui navega, i ho fa des del pont de comandament, amb fermesa, encara que sàpiga que viu en una societat que per tradició no assumeix que una dona exerceixi el comandament sobre un equip humà de majoria masculina.

Anna Maria Escandell Roig, de 40 anys d'edat i resident a Eivissa, es va convertir, l'any passat, 2014, en la primera patrona al comandament, tripulant un vaixell. Des de molt petita, li cridaven l'atenció totes les professions on les dones no eren benvingudes i, no autodefinint-se com a transgressora, va convertir en energia pura tots i cada un dels esculls que trobava.

Quan accedeix al passat amb perspectiva, reconeix que les coses van canviant, i que on només hi havia entrebancs per a gairebé tot, s'ha evolucionat i s'ha passat a facilitar decisions com la seva i a donar-hi suport. En honor a la veritat, pensa que, de vegades, més que dificultats reals, hi ha un problema de percepció, i la dona ha de demostrar (i demostra) que és més hàbil i/o amb més coneixements, etc.; o sigui, que està més preparada que els homes. Gaudeix de la seva feina i se sent molt respectada pels companys, i afirma que la normalitat és la tònica.

Anna M. Escandell Roig

Els oficis tradicionals com soldador, torner, mecànic, hidràulic o fuster han estat predomini absolut dels homes. Si preguntes què és un torner, sabem que és una persona que treballa amb el torn, però una tornera és la monja que atén el torn dels convents. Curiós.

Joana Maria Palmer Picornell, de 49 anys i resident a Palma, sempre es va sentir atreta per la mecànica i el món ferroviari. Va ser la seva afició pel ferrocarril que li va facilitar participar en projectes de recuperació i restauració de material històric, com ara vagons, locomotores, cotxes de viatgers, etc. Tot això a la Fundació FERROCAIB, fet que la va dur a estudiar manteniment ferroviari.

Com a voluntària s'havia incorporat a aquest món el 2008, i el 2014, després de finalitzar les pràctiques, va ser contractada com a oficial d'entrada al taller de manteniment mecànic. Li agrada molt la seva feina, i segueix cridant-li l'atenció que quan diu on treballa, tothom cregui que d'administrativa del taller.

Joana Maria té ànima de ferrera, i és reconeguda i valorada molt positivament pels seus companys i l'empresa. És una més, i rep el mateix tracte que la resta dels seus companys.

Un cop més, comprovam el que passa a totes les empreses que només tenen personal masculí, i és que no hi ha dependències separades per a dones. En aquest cas, en el mateix moment en què va començar a treballar, l'empresa va habilitar les dependències necessàries per a això.

*Joana Maria
Palmer Picornell*

Isabel Petrus Melià, maonesa de 59 anys, és una dona que ha estat pionera en molts camps, i hom la considera una emprenedora nata. Des de molt jove la seva lluita per la igualtat ha marcat el seu esdevenir, en el món privat, en la feina, a l'oci. Treballa gairebé des que era adolescent, compaginant estudis i món laboral.

La seva inquietud, el seu compromís i dinamisme, l'han portada sempre a estar ficada en més d'una cosa; així, podem recordar la seva faceta periodística, el seu pas per la política, els seus programes de ràdio, la seva innovació empresarial, els seus programes de televisió, algun llibre escrit, i també, ser pionera en un món molt masculinitzat i ple de tòpics i estereotips: el futbol.

No, no és que Isabel es posàs a jugar a futbol, sinó que l'emblemàtic club menorquí Unió Esportiva Maó la va nomenar presidenta de l'abril de 2003 al juny de 2007, i es va convertir en la primera dona que presidia el club des que va ser fundat i presidit, el 1922, per Ramon Bustamente Orfila. Després de deixar Isabel la presidència, el 2007, només presidents homes segueixen ocupant el càrrec.

El seu pas per aquest càrrec la dugué, un cop més, a ser coherent amb ella mateixa i complir la paraula donada tant a l'equip titular com als més petits, els entrenaments dels quals supervisava, i veia com defensaven els colors des de molt tendra edat. Va intentar compatibilitzar-ho amb la seva vida familiar, personal i laboral, i cada vegada era més difícil pel temps real que requeria, així és que, passat el seu compromís de quatre anys, va deixar pas a un altre company de l'equip.

Resulta impossible finalitzar un petit estudi d'algunes de les dones que en els diferents camps han estat pioneres sense esmentar dues dones que serien encara joves, però que ens varen abandonar fa dos anys. Les dues són un referent en tenacitat, lluita, saber fer i en model de dones que irrompen en un món en el qual, independentment de ser més o menys igualitari estructuralment, són poques les dones que arriben a la més alta cota de poder. Una el 2010 i l'altra el 2007, però ambdues arriben al poder, que entenen com a responsabilitat i compromís, i no com una estructura patriarcal jerarquitzada o vertical. Tenen, tenien, una altra manera de «fer», creien més en la col·laboració, el diàleg i el consens que en el fet d'imposar estructuralment.

Marilén Pol Colom va ser la primera presidenta de l'Associació Hotelera de Mallorca, i anteriorment de l'Associació Hotelera de Palma. Nascuda en aquesta ciutat el 1966, va aconseguir integrar les associacions de la badia de Palma en l'objectiu comú de defensar la destinació turística de Mallorca. Era una dona empresària capaç d'avançar-se a les situacions econòmica i empresarials, fet que la convertia en una autèntica dinamitzadora i innovadora en el sector.

Dona dialogant i de gran tenacitat que es va proposar i va aconseguir grans consensos amb discreció i efectivitat. Va morir a Pamplona fa dos anys, víctima d'una llarga malaltia a la qual es va enfrontar amb el mateix coratge, i no abandonà les seves responsabilitats laborals i molt menys les familiars.

Va ser la primera dona que va accedir a aquest càrrec, el juliol de 2010, després d'haver liderat l'Associació Hotelera de Palma des de 2003. El setembre de 2013 el Foment de Turisme de Mallorca va acordar concedir-li, a títol pòstum, la Medalla d'Or de la institució, i a l'octubre del mateix any el Govern li va atorgar la Medalla al Mèrit.

Montserrat Casas Ametller, nascuda a Hostalric (Girona) el setembre de 1955, es va convertir el 30 de març de 2007 en la primera rectora de la Universitat de les Illes Balears, càrrec que va ocupar fins a la seva defunció, el 30 de març de 2013.

Catedràtica de Física Atòmica, Molecular i Nuclear, va desenvolupar la seva línia de treball centrada en l'estudi de sistemes quàntics i la contaminació radioactiva ambiental. Va ser una dona molt compromesa amb la igualtat, amb el coneixement, amb l'educació, amb

la societat, manifestà en innumbrables ocasions la seva oposició ferma a les retallades educatives, d'investigació i de desenvolupament. Aquest compromís va anar més enllà de la seva mort, atès que va manifestar la seva expressa voluntat que les persones i institucions que tinguessin previst fer un enviament de flors, destinassin aquest import a la formació de joves investigadors de la UIB.

Prèviament, l'any 2000, havia estat la primera dona a ocupar el càrrec de síndic de greuges a la mateixa Universitat, just després d'haver-se creat, de 2000 a 2005, fou coordinadora de la Comissió Permanent de Defensors Universitaris de 2002 a 2004. També va ser presidenta de la Xarxa Vives d'Universitats de juny de 2008 a gener de 2009, així com presidenta del Grup 9 d'universitats durant mig any.

Just ser nomenada rectora de la UIB, es va incorporar com a vocal a la Conferència de Rectors de les Universitats Espanyoles (CRUE), de la qual fou vicepresidenta des d'octubre de 2011. El seu record segueix viu en qualsevol punt de la UIB, i la seva tasca per incrementar la qualitat educativa de les nostres illes segueix sent el motor de moltes reivindicacions.

3. Succintes conclusions

Totes aquestes són dones de l'últim terç del segle XX que, avançant-se al seu temps, varen trencar barreres als seus àmbits professionals. És important recordar-les, i visualitzar-les és un deure, un acte de conscienciació per a les generacions futures i per a aquesta, atès que resulta imprescindible reconèixer i valorar que hi va haver dones, que hi ha dones, que tenint-ho més difícil, varen obrir camins, varen dissenyar rutes, varen trencar motlles, varen marcar estils propis..., varen ser avantguardistes. Aquí i ara en teniu una petita mostra. Gràcies per la vostra lluita!